
Janko Pleterški

Državljska vojna v Italiji in Sloveniji
Ob knjigi Claudia Pavoneja: Una guerra civile.
Saggio storico sulla moralità nella Resistenza.
Bollati Boringhieri, Torino 1991

Knjiga Claudija Pavoneja je mojstrovina, ki se bralcu sama dovolj pohvali. Avtor pove, da je prvotno nameraval raziskati politične in socialne ideje v italijanski Rezistenci. V teku raziskovanja se je njegova pozornost odvrnila od programov k ljudem. K njihovim moralnim prepričanjem, h kulturnim strukturam, ki v njih obstajajo, k čustvenim nagnjenjem, k strastem, ki jih je vzburkal vrtnec dogodkov. Hotel je dognati, na čem so ljudje utemeljevali svoja dejanja v času, ko so se običajne strukture njihove dejavnosti razdirale in na novo sestavljale. Na čem in kako so se vzpostavljale njihove nove privrženosti, včasih celo na njim nasprotnih mislih. Ob tem je spraševal, kako in zakaj naj bi bilo dopustno nasilje, v času in položaju, ko ga je bilo treba izvajati brez običajnega in nedvoumnega institucionalnega pokritja države, v položaju, ko ga ta ni več zmožna zanesljivo in monopolno obvladati. Za povzetek takšnih vidikov se Pavoneju zdi primerno uporabiti besedo "moralitá". To ni "morala", pravi, temveč je to področje njenega srečevanja s politiko. Okvirno in skupno merilo tega srečevanja pa mora biti zgodovinsko, tj. izhajati mora iz zgodovinskih okoliščin vsakega in vseh pojavov. Takšen pristop narekuje avtorju, da se ne omejuje prvenstveno na "visoke" vire, temveč da se kar največ obrača k "ponižnim" virom. Ne loteva se rekonstrukcij početja strankarskih vodstev in odporniških organizacij, temveč hoče ugotovljati, kako so splošna navodila z vrha sprejemali in doživljali ljudje na različnih ravneh, kako so se jim prilagajali v teku lastnih individualnih in kolektivnih izkušenj. Kolikor sta politična in vojaška linija v kapilarni širitvi izgubljali v svoji koherentnosti, toliko sta v tem prilagajanju pridobivali v svoji ustreznosti realnim razmeram. Če to kdaj pa kdaj ni bilo posebno všeč politikom, je pa danes gotovo v veselje zgodovinarjem, meni Pavone.

Rezistenca sama po sebi ostaja osrednja tema njegovega raziskovanja in slej ko prej mu pomeni kapitalno vrednoto v zgodovini sodobne Italije. Dosledno jo piše z veliko začetnico. "Moraliteto" umešča v Rezistenco samo ("nella Resistenza"), ki je kot takšne ne postavlja pod vprašaj. Tako mu je "moraliteta" tudi način razumevanja posameznikov, političnih skupin, inštitucij, o svoji lastni vlogi v razmerju do tega kapitalnega dogodka v zgodovini Italije in Italijanov.

Nosilni naslov knjige, "Državljska vojna", pomeni imenovanje tistega osrednjega določevalca, ki ga avtor zaznava pri moraliteti v italijanski Rezistenci. Toda pogled na razporeditev poglavij, ki pomenijo jedro knjige, pokaže, da ta določevalec v avtorjevem videnju ni niti edini niti prvi in da med tremi, ki jih

imenuje, vidi vzročno, če že ne kar vrednostno strukturno povezavo. Pavone razpravlja najprej o patriotični (domovinski, domoljubni) vojni, nato o državljanski in končno o razredni vojni. Na to razločevanje med obema zadnjima mora biti še posebno pozoren slovenski zgodovinar. Ta dela pod sugestijo javnosti, ki oboje izenačuje, in sicer zato, ker ju ne zna ločiti, ali zato, ker ji gre za politični smoter.

Na nujnost razločevanja med moraliteto državljanske vojne in moraliteto razredne vojne, pa seveda na nujnost vsebinskega razločevanja med pojavom državljanske vojne v Italiji in podobnimi pojavi v okupirani Kraljevini Jugoslaviji oz. na Slovenskem, je treba opozoriti, ker tudi Pavone izhodiščno ne pojasni svojega razumevanja pojma "državljanska vojna". Tudi njemu se očitno zdi dovolj razumljiv sam po sebi. In tako pri razglabljanju zamotanih prvin, ki jih ugotavlja pri italijanski državljanski vojni, sam zapada skušnjavi, da jih primerja z ideloškimi, verskimi, civilizacijskimi in socialnimi konflikti med ljudmi, ki pripadajo različnim državam, a da tudi te konflikte imenuje "državljanske". Pojem državljanske vojne, ki je pravno vezan na vojno znotraj države, izgublja s takšno razširjeno prostornostjo značaj in lastnost pravnega pojma. Seli se na brezbrežna območja družboslovja. Pa vendar je Pavone še dokaj zadržan. Prav previdno obravnava teze drugih avtorjev, ki so prepričani, da je tudi vojne med državami mogoče ali celo potrebno razumeti in tolmačiti kot državljanske. Omenja takšno tezo Geoffreya Barraclougha o evropski državljanski vojni. Toda besedo "državljanska" vendarle postavlja v navednice, kar pomeni, da se mu jo zdi možno uporabiti v tem primeru le pogojno in ne kategorično. Za tezo Ernesta Nolteja, da druga svetovna vojna na tleh Evrope po svojem bistvu pomeni državljansko vojno med nacionalsocializmom in boljševizmom, pri čemer naj bi prvi bil nasledek drugega, meni izrecno, da ponuja "reduktivno in zavajajoče" videnje.¹

Pri natančnejšem premisleku postane očitno, da bi dosledno vztrajanje pri tezi, da je tudi meddržavna vojna državljanska, če le vsebuje neke obče ideološke ali družbene konfliktne momente, pripeljalo do čudnega sklepa. Pomenilo bi, da postaja sam pojem patriotične vojne odveč. Na ozemlju Italije bi Rezistenca ne bila notranja vojna proti domačim fašistom in obenem patriotična vojna proti okupatorjem, temveč bi pomenila le lokalno omejen segment vojne enega ideloškega pola Evrope proti lokalno navzočemu segmentu drugega pola Evrope. Taka konstrukcija bi izključila mednarodnopravno obravnavanje vojne in njenih nasledkov za odnose med državami po njej. Vse mirovne pogodbe s posameznimi državami bi postale nesmiselne in odveč. Teze o naddržavni (ali "brezdržavni", kot po nekih nazorih pri nas) državljanski vojni so lahko le hipotetične, le nekakšen pripomoček za delno razpoznavanje tistega, kar se je dogodilo znotraj posameznih držav in je bilo podobno dogajanju v drugih.

Tudi naslov Pavonejeve knjige "Neka državljanska vojna" se nanaša le na dogajanje v Italiji sami in velja kot takšen le zanjo. Poudarek na državljanski

¹ Ernest Nolte: Der Europäische Bürgerkrieg, Nationalsozialismus und Bolschewismus. Frankfurt am Main - Berlin 1987.

vojni kot sestavini tamkajšnje Rezistence zanj ni le opis nečesa, kar je dognal s svojo historično analizo. S tem poudarkom hoče posebej opozoriti, da gre pri tej sestavini Rezistence za nekaj, kar je dragoceno za zgodovino Italije in za prihodnost Italijanov in česar on sam ne bi želel pogrešati ne v tej zgodovini in ne v tej prihodnosti. Z navzočnostjo državljanske vojne v Rezistenci se razrešuje osrednji problem demokratičnega bivanja Italije in italijanskega naroda. Razrešuje se vprašanje "weimarske more", "weimarskega sindroma" (incubo di Weimar, sindrome di Weimar).

Še 10. maja 1939 je socialist Eugenio Curiel menil, da bi italijanski antifašisti v primeru evropske vojne, v kateri bo fašizem poražen, morali v Franciji ustanoviti svojo italijansko legijo. "Mi nočemo, da bi jutrišnja (italijanska) vlada bila vlada, nastala iz poraza, nekakšna weimarska vlada." Četudi pozneje, ko je fašistična Italija dejansko stopila v evropsko vojno, take legije niso ustanovili, je italijanske antifašiste, tudi zmerne, obsedala bojazen pred verjetnostjo, da bodo v Italiji zavladali šele z njenim porazom. Vodja katoliške demokracije, znani don Luigi Sturzo, je aprila 1943 izrazil zaskrbljenost, da bodo po porazu Italije tisti, ki bodo vzeli v roke vladne vajeti, morali pretrpeti vse učinke uničujočih udarcev in ponižanj, ki jih bodo zavezniki zadali Italiji. Antifašisti so zato živeli razdvojeni v protislovnih čustvih, med željo, da bi Italija bila poražena, in strahom pred porazom.

Golo Mann trdi za Nemce, da so narod, ki ni razpoložen za državljansko vojno. Ko so jih nacisti mrcvarili, so baje celo nemški komunisti klicali na pomoč - policijo. "Nekaj nenavadno odvratnega je bilo v tej (...) zmagi brez boja enega dela naroda nad drugim", občuti ta znani zgodovinar odsotnost volje enega dela Nemcev, da bi se v času zmage nacizma bojevali proti drugemu delu Nemcev.² Tako so Nemce izpod Hitlerja odrešili v drugi svetovni vojni šele zavezniki, Združeni narodi, z neizmernim naporom in nepredvidljivim krvnim davkom vseh, tudi Slovencev. Drugače kot Nemci so Italijani proti fašistični Italijanski socialni republiki v Rezistenci tvegali svojo avtonomno državljansko vojno. Rezistenca zato ni le narodnoosvobodilna vojna, temveč tudi in še najbolj državljanska vojna. Vojna, ki je obnovila demokratično Italijo z zmago nje same v državljanski vojni, in ni bila le posledica poraza fašistične Italije v mednarodni vojni. To je osrednja ugotovitev in nosilna misel Pavonejeve knjige. Uveljavlja jo proti utrjenim pomislekom privržencev same Rezistence, ki se jim misel na državljansko vojno zdi nekaj nezaželenega, nekaj neljubega v preteklosti naroda, o čemer je najbolje molčati in to čimprej pozabiti. Nasprotno, ugotavlja in meni Pavone: dejstvo, da je Rezistenca vsebovala poleg patriotične in razredne tudi državljansko vojno, je za njo samo - kot zgodovinsko dejanje - in za samozavest Italijanov, danes in jutri, pomembna postavka na pozitivni strani njene bilance. To je bilo dejanje Italijanov znotraj suverene Italije, izbojevano v času svetovne vojne z vojskovanjem med Italijani samimi za zgodovinski značaj njihove države, za njen položaj med

² Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. "S. Fischer", Frankfurt 1958, str. 818.

državami, ki so skupno zavrnilo agresijo fašizma in ga vojaško porazile. Teza o Rezistenci kot o državljanski vojni je teza, ki povzdiguje zgodovinski pomen Rezistence same. Ni namenjena izničenju njenega dejanja niti rehabilitaciji domačega fašizma in kolaboracije z nemškimi okupanti.

Razume se, da ta teza ni kar prenosljiva na dogajanja v drugih deželah, ki so doživele agresijo držav osi in njihovo okupacijo in bile zmožne razviti lastno odporiško gibanje. Še najmanj pa je kar prenosljiva na dogajanje v Sloveniji. Nekatera okvirna dejstva, ki so bistvena za pojav državljanske vojne, so značilna za Italijo, za Slovenijo pa ne. In zato ima razhajanje med ljudmi v t.i. Ljubljanski provinci, večine v smer odpora, enega dela pa v smer kolaboracije, kot zgodovinski pojav različne značilnosti kot tiste, ki jih je imelo konfliktno razhajanje Italijanov. Zato ima teza o državljanski vojni v Sloveniji značaj, ki je po vsebini in po položaju nosilec konflikta nasproten tistemu, ki ga ima nosilna teza Pavonejeve knjige. Zato so tudi učinki navidez iste teze med seboj nasprotni. Tam dodatna potrditev vrednosti Rezistence, tukaj veličanje prostovoljne funkcionalne kolaboracije in razvrednotenje osvobodilnega boja.

Pavonejeva knjiga daje veliko možnosti za primerjavo med Rezistenco in našim NOB. V tem smislu je posebno zanimivo poglavje o katolikih in državljanski vojni v Italiji. Tudi z njihovega zornega kota vidimo, da gre za vojno nefašistične in protifašistične Italije proti Italiji fašistov, seveda, v splošnem okviru patriotske vojne proti nemškim okupatorjem in sami Nemčiji, ki jo vodita obe: spreobrnjena Kraljevina Italija bolj načelno, Rezistenca na območju Italijanske socialne republike pa dejansko. Tudi v Italiji se za katolike postavlja vprašanje, ali sodelovati s komunisti v Rezistenci, vendar ne tako prioritarno kot pri nas, kjer je to za nekatere bilo vprašanje nad vsemi drugimi. Pluralni značaj Rezistence, v kateri so poleg komunistov aktivno udeleženi socialisti, liberalci, levi demokrati in celo "Katoliški komunisti", olajšuje njihovo izbiro, kolikor je šlo za odpor proti okupatorju. Argument enciklike "Divini redemptoris" Pija XII., v kateri so politiki Slovenske ljudske stranke v Ljubljani in militantni katoliški integralisti okrog ljubljanske škofije videli kategorično prepoved vsakega sodelovanja, celo samo toleriranja odporiške Osvobodilne fronte zaradi vodilne vloge KPS v njej, je v Italiji, če sodimo po Pavoneju, sploh neznan ali vsaj neopazen. Pavone te enciklike niti ne omenja! To seveda ne pomeni, da ob vprašanju Rezistence ne bi bilo problemov s katoliškega vidika. Problemi so bili, in to hudi, tako za institucionalno katoliško Cerkev na vseh njenih ravneh kot tudi za vernike osebno. Le eden teh problemov je za katoliško cerkev po 8. septembru 1943 že razrešen: kdo bo v svetovni vojni zmagal, ni bilo več dvomov. Mimogrede zapišimo, da te ugodnosti ljubljanski škof in njegovi svetovalci jeseni 1941, ko so sprejemali svoje usodne odločitve v razmerju do slovenskega odpora in OF, od katerih se niso znali pozneje več odtrgati, pač niso imeli. Vsaj ne tako na dlani.

Preostale hude in nerešene probleme vidi Pavone na zanimiv način. Za večino italijanskih katolikov, pravi, ni skupno bivanje in skupno delovanje s fašisti v državi nikoli pomenilo kakega resnega problema vesti. Zdaj pa se jim je to

vprašanje odpiralo prek vprašanja, ki jih je zadevalo kot Italijane, kot državljane Italije. Ali so se - v skladu s splošnim cerkvenim naukom - dolžni podrediti tudi tuji oblasti, kolikor je ta oblast varuhinja reda? Tej tuji oblasti so se nemudoma podredili fašisti, celo podpirali so jo in so v ta namen in z njenim dovoljenjem ustanovili kvizlinško državo, Italijansko socialno republiko - RSI. Upreti se nemškimi okupatorjem, to je zdaj pomenilo tudi stopiti v vojno s fašistično, a domačo RSI. Že tako se v mednarodnih vojnah držav z državami zastavlja vprašanje, kako po vesti uskladiti konflikt med peto božjo zapovedjo in ubijanjem, ki je bistvo vojne. Zdaj, ko je postalo potrebno ubijati tudi druge Italijane, se je to vprašanje zastavilo še čisto drugače. Cerkvene oblasti so se znašle v zadregi, ko bi morale dati italijanskim vernikom jasna in nedvoumna napotila. Pavone našteje razne možnosti, ki bi jih katoliška cerkev imela v tej zadregi. Prva: nastopati v vlogi pastirja, ki postavlja čustva državljana na podrejeno mesto; druga: opravljati "benediktinsko" vlogo varovanja družbe pred kaosom; tretja: načelno sicer odrekati pokorščino oblasti, ki ni legitimna, toda hkrati sodelovati z njo v zadevah skupnega blagra, predvsem javnega reda. Vojno dogajanje je prinašalo svoje. Protislovna prizadevanja Cerkve, da bi se obdržala nad stranmi v spopadu, so se zlivala z neogibnostjo, da se tudi sama opredeljuje.

Pavone svari pred dvema poenostavitvama cerkvenega obnašanja v tem izjemnem položaju, ko je državljanska vojna Rezistence proti Italiji fašizma vključena v podobo velike mednarodne ideološke vojne zaveznikov (Združenih narodov) proti nacizmu in fašizmu. Prva poenostavitev je tista, ki vidi v vsem le igro božje previdnosti, v kateri vsi izpolnjujejo svojo nalogo, od škofa, ki nasilje preklinja, do partizana, ki ga počne. Druga poenostavitev, v katero zapadajo celo odlični zgodovinarji, pa precenjuje jasnost pogleda cerkvene strategije in njeno sposobnost obvladovanja lastnih notranjih nasprotij. (Tu se moramo spomniti podobnega opozorila, da zgodovinarji tudi komunističnemu gibanju v času vojne prisojajo veliko preveč sposobnosti strateškega predvidevanja.) - Seveda je v tistem času, ugotavlja Pavone, prišlo z vatikanskega vrha (italijanskim) škofom tudi nekaj navodil, ki so zadevala nove razmere.

Brzjavka vatikanskega državnega tajništva (apostolskemu delegatu) Cicognaniju 31. maja 1944 priporoča, da je treba ohranjati "držo superiorne nepri-stranskosti v razmerju do oboroženega spopada" in se izogibati "izjavam, ki bi mogle imeti videz bodisi čisto političnega izrekanja, bodisi večje naklonjenosti eni izmed vojskujočih se strani" (str. 282). A ko je rimski kardinal-vikar Marchetti-Selvaggiani vprašal za nasvet, kako naj se obnaša ob dejstvu, da ga fašisti nagovarjajo, naj odvrta mladeniče od njihovega odpora proti vpoklicem v vojsko, mu je državni tajnik Svetega Sedeža Montini odgovoril z besedami, o katerih Pavone meni, da so po svojem smislu drsele od diplomatske previdnosti k dejanski tihi privolitvi (Trebalo se je "omejiti na priporočanje mirnosti in poslušnosti javnim oblastem. Dajati drugačna napotila bi pomenilo spustiti se v vprašanje, ki je še odprto." - str. 283). Medtem pa je že 15. oktobra 1943 tajnik vatikanske nunciature v Italiji Marchiani zmožgel odgovor, ki je posebno zanimiv za vprašanje drža-

vljanske vojne v Italiji. Takrat je fašistični prvak Graziani v pogovoru z njim terjal, naj se Cerkev opredeli ali vsaj javno pokaže, s kom simpatizira. Marchiani je v odgovoru poudaril nevtralnost Cerkve, "in toliko bolj Vatikana", kar ne dopušča nikakršnega "političnega posega v korist ene izmed vojskujočih se strani in v korist enega dela državljanov proti drugemu, ko gre za isto državo (nacijo)." Duhovniki imajo pač dolžnost, da vtepajo v glave pokoj, mirnost, red, da ravnajo tako, da ne bi nepremišljene akcije povzročale težkih represalij na škodo mnogih nedolžnih ali celotnega prebivalstva. Kakor mimogrede je Marchioni še dejal, da Cerkev "ne ostaja in ne more ostati nevtralna med dobrim in zlim" (str. 284-285).

Pavone meni, da vse navedene besede, kolikor že oznanjajo najvišja načela, posameznim vernikom niso pomagale, da bi se orientirali v položaju hudih stisk. Po njegovem mnenju izpričujejo izjave visokih predstavnikov Svetega sedeža polivalenco, saj niso "precizno pokazale, komu so namenjene obsodbe in opomini. Toda", opaza Pavone, "bolj ko se niža raven govorca, težavnejše postaja vzvišeno zagotavljanje ekvidistance in bolj se to govorjenje premika kar k dvoumnosti" (str. 284). To dvoumnost, ugotavlja Pavone, so Cerkvi v Italiji zamerili predvsem fašisti!

Ali lahko v Sloveniji v podobnem spletu vprašanj glede odnosa do odpora in kolaboracije opazimo v cerkvenih izjavah kako polivalenco, ekvidistanco ali dvoumnost, celo takšno, ki bi šla v nos predvsem fašistom? V tistih letih imamo na Slovenskem le enega slovenskega škofa, ki lahko - od okupantov neovirano - daje politične izjave in navodila vernikom (mariborski je bil dejansko jetnik). V severni Italiji, na bojnem območju Rezistence, jih nastopa veliko število. Pavone citira različne izjave vsaj osemnajstih škofov! Med njimi tudi videmskega.

Giuseppe Nogara, videmski škof, je 12. decembra 1943 na splošno priporočil pokoravanje tistim predpisom oblasti, ki zadevajo vzdrževanje reda. Priporočilo je bilo izrazito restriktivno. Pozneje, v marcu in aprilu 1944, je bil določnejši. Skupaj "z drugimi škofi Primorja" je obsodil nasilja (nemškega) okupatorja, a tudi nasilja in ekscese tistih, ki so se mu upirali. V pismu dne 30. novembra 1944 je svojo misel konkretiziral tako, da je župnike pozval, naj nagovarjajo partizane, da bi se prijavili Nemcem in jim izročili orožje. V Rezistenci je ta konkretizacija povzročila ogorčenje. Celo poveljstvo katoliško usmerjene brigade Osoppo je to pismo javno zavrnilo. In Krščanska demokracija, organizirana znotraj Rezistence, je potem pri škofu Nogari dosegla, da je pismo umaknil.

Ta primer iz neposredne sosesčine Slovenije neogibno vzbuja nekatere primerjave. Še bolj pa opozarja, da bo treba historično analizo stališč ljubljanskega škofa in škofije v celoti metodično primerjati z dogajanjem v bližnjem in širšem evropskem prostoru, poleg Italije vsaj še v Franciji, Belgiji in Nizozemski. Vsaj nekaj pa je očitno. Spodbujanje videmskega škofa, naj se partizani sami prijavljajo Nemcem, sodi v drugačno kategorijo cerkvenega opredeljevanja, kot pa je razlaga škofa Rožmana o grešnosti "zarote molka", ki jo je podal vernikom 30. novembra 1943 v pastirskem pismu "o nevarnosti brezbožnega komunizma." - Besedna

zveza "zarota molka" je vzeta iz mirnodobske enciklike "Divini redemptoris" Pija XI. (1937), kjer se nanaša na molk dela svetovnega tiska o zločinih Stalino-vega režima v Sovjetski zvezi. - V sobesedilu Rožmanovega pastirskega pisma, ki govori izrecno o "brezbožnem komunizmu pod krinko osvobodilne fronte in narodne osvobodilne vojske", ne da bi z besedo omenil okupacijo in Nemce, kaj šele njihovo nasilje, pa je mogla zahteva, naj verniki pretrgajo "zaroto molka", pomeniti le dolžnost prijavljati aktiviste OF in partizane okupatorjevim ali okupatorju podrejenim oblastem." Zelo se motijo tisti, ki mislijo, da morajo iz ljubezni molčati. Tako krivo pojmovana ljubezen ni krščanska krepost, marveč slabost in greh."³ In če je videmski škof po intervenciji demokristjanov v Rezistenci svoje navodilo umaknil, ni bilo nič podobnega opaziti v ravnanju škofa Rožmana, ki je vztrajno preziral pisma, s katerimi so se kristjani v OF nanj obračali.

Nediferencirane obsodbe nasilja so postajale določnejše, če so žrtve nacifašizma bili duhovniki, ugotavlja Pavone. Padovanski škof, sicer avtor patriotičnih manifestacij v fašističnem smislu, je protestiral proti aretacijam nekaterih duhovnikov, sklicujoč se na njihov status "svetih oseb", ki da velja po določenih konkordatov tako v Italiji kot v "Velikem nemškem rajhu". Škof v Reggio Emiliji je 30. januarja 1944 javno nastopil proti ustrelitvi duhovnika, ki je dal zatočišče partizanom in zavezniškim letalcem. Pavone dodaja: z duhovnikom je bilo ustreljenih še osem oseb, a o njih je škof molčal (str. 289).

Škof iz Pontremolija, ki je bil po vojni odlikovan z vojaškim odlikovanjem za udeležbo v Rezistenci, je 1946 o svojem obnašanju v kritičnem vojnem času takole zapisal: "Vedno smo bili nepristranski, skušali smo biti v stiku z vsemi poveljstvi vojskujočih se strani." Te besede navaja Pavone kot posebno očiten dokaz o "prekrivanju ravni" v cerkvenih stališčih (str. 290). Dodaja še, da so bile izrečene v času zaostrovanja hladne vojne, ko so se cerkvena hierarhija in demokristjanski vrhovi začeli odmikati od tradicije Rezistence. Toda le nekaj let pozneje so isti faktorji spet začeli poudarjati prispevek katolikov v Rezistenci. Ob tem pojavu Pavone pravi: "(...) protislovje je tičalo v stvareh samih."

Sveti sedež ni nikoli priznal kvizlinške RSI, in to vzlic temu, da je fašistična vlada grozila z odpovedjo lateranskih pogodb. Bil pa je pripravljen ostati v neuradnih, zaupnih stikih z njo (nota vatikanskega državnega tajnika kardinala Maglioneja 27. septembra 1943). Fašisti so grozili z možnostjo, da ustanovijo samostojno italijansko državno cerkev. V splošnem pa so bili, pravi Pavone, ogorčeni, da Cerkev ne vrača svojega "dolga hvaležnosti", s katerim jo je fašizem po njihovem prepričanju zadolžil. Po Mussolinijevem navodilu je njihovo glasilo opozarjalo Cerkev, da se fašisti bojujejo proti njenim stoletnim in nespravljivim sovražnikom. Zakaj se duhovniki ne postavijo na stran tistih, ki se bojujejo "proti masonskemu sektarizmu, proti boljševizmu, proti ateizmu in proti anarhiji", se je čudila 'Corrispondenza repubblicana' (str. 293). Le majhna manjšina cerkvenih ljudi se je odkrito postavila na stran fašistične vlade. Veliko zajetnejša manjšina

³ Ljubljanski škofijski list LXXX, 30.11. 1943, št. 11.

se je postavila na stran odporikov. Nekateri so celo postali kaplani partizanskih enot, tudi garibaldinskih (pod vodstvom komunistov). Mussolini je v pogovoru s patrom Eusebijem 26. septembra 1944 potožil, da "župniki bijejo plat zvona, kadar zagledajo črne srajce, da bi opozorili rdeče srajce."

V Italiji se je Cerkev zavedala, piše Pavone, da s takšno politično ideološko navzočnostjo v Rezistenci deluje proti vplivu ideologij, ki so zanjo nevarne. Še posebno je na tak način obrnila sebi v prid tudi težnjo komunistov, da vidijo duhovščino na strani Rezistence, ker jim je to pomagalo pri uveljavljanju politike uporniške enotnosti z demokristjani. V tem smislu je papež Pij XII. odobril v oktobru 1944 na zahtevo milanskega nadškofa kardinala Alfreda Schusterja versko pomoč partizanom in različne oblike navzočnosti kaplanov v uporniških enotah (str. 295).

Pavone nadalje ugotavlja prizadevanja Cerkve v še okupiranem Rimu in severni Italiji, da bi v kriznih razmerah vsaj v nekaterih funkcijah nadomestila odsotno legitimno državo. To je bil dodaten razlog zanjo, da se izogiba opredeljevanju, tudi ko je šlo za stranke v Rezistenci. Samostani so dajali zatočišče vsem, ne glede na politično pripadnost (navaja primer Pietra Nennija). Ob tem bi se lahko spomnili naše kartuzije Pleterje. V Italiji očitno ne bi bila tako izjemna, kot je bila pri nas. Z zadoščenjem je Il Popolo 20. februarja 1944 zabeležil izjavo nekega rešenca po cerkveni poti: "Vsaj petdeset let ne bo v Italiji več mogoče razpihovati antiklerikalizma!" Ob teh lepih prizorih Pavone vendarle poziva k realističnosti. Navede dejstvo, da so ob raciji v rimskem getu v nekaterih cerkvenih zavodih terjali, da otroke krstijo, preden jim dopustijo zatočišče (str. 298).

Temeljni odnos mnogih duhovnikov do Rezistence je izrazil cremonski škof Giovanni Cazzani: "Italijanski kler ne more nasprotovati večini italijanskega ljudstva, ki nasprotuje fašizmu" (str. 299). Na duhovniškem posvetu o "primerih vesti" v Comu je znan duhovnik presojal: "(...) rešitev je ena edina in zanesljiva: upreti se Nemcem, temu neupravičenemu tujemu okupatorju, in njihovim sodelavcem, v mejah, ki jih postavljajo božje zapovedi". Zavračanje kolaborantov se je izrazilo tudi v zelo odmevnem dejstvu, da je kardinal in nadškof Schuster konec oktobra 1943 pred polno milansko stolnico prepovedal spovednikom, da bi dali odvezo ovaduhom, ki so v službi Nemcev. Mesec dni pozneje pa ljubljanski škof in njegovo pastirsko pismo proti "zaroti molka"! Dva katoliška svetova?

Navzočnost katolikov in delov Cerkve v Rezistenci, neogibno v vseh treh njenih vojnah, patriotični, državljanski in razredni, je zbujala pri "laičnih" odporikih protislovna čustva, ki so bila zrcalna podoba strahov in želja katolikov. Želeli so, da bi se Cerkev postavila na pravo stran, in bali so se, da se to ne bi zgodilo čez mero. Ermanno Gorrieri, demokristjanski partizanski poveljnik Claudio, je o tem po vojni zapisal očitno resnico. Med katoliki se je uveljavilo prepričanje, da bo njihova organizirana navzočnost v oboroženem uporniškem boju pomenila pravico, da po dnevu osvoboditve sodelujejo pri izgradnji nove demokratične države. Zanje pravica, za druge vsaj politična konkurenca, če že

ne kar nezaželena možnost, da politični katoliki ublažijo ostrino (revolucionarnost) Rezistence (str. 302).

In pri nas? Politično konkurenco kristjanov v Osvobodilni fronti je KPS lahko brez odpora odpisala že 1943. Ljubljanska škofija jim ni naklonila niti najmanjše podpore, priznala jih je zgolj kot očitne grešnike in nasprotnike, brez vsakršne, vsaj malce modre ambivalence. Iz okolja te škofije še ni bilo poskusa, da bi primerjali svoje doživetje z doživetji drugih okolij. Morda bi našli dovolj spodbude za tak poskus, če bi vedeli, da sodi v pojav italijanske Rezistence tudi podobica Kristusa z besedilom: "Ti, ki si izvir svobodnega življenja, daj nam moč upora." Upora Rezistence. Podobico hranijo v muzeju tega gibanja v ne tako oddaljeni Padovi.

Janko Pleterski

THE CIVIL WAR IN ITALY AND SLOVENIA

S u m m a r y

The title of the book, "A Civil War" refers to the central determiner which the author has detected in the morale of the Italian Resistenza (resistance). In the author's view, however, this determiner is neither unique nor the first. To start with, C. Pavone discusses a patriotic war, then civil and finally, a class war. Historians who study the history of Slovenia should distinguish between the last two types. Pavone does not explain his understanding of the term "civil war" which he obviously considers understandable in itself. He points out, however, that there is something in the structure of the Resistenza which is of value to Italian history and the future. The civil war element of the Resistenza provides a solution to the central question regarding Italian democracy. It also answers the problem of the "Weimar nightmare" or "Weimar syndrome", i.e. the fear of the Italian anti-fascists that fascism in Italy could only be destroyed by the military defeat of the State itself. Fortunately for them, by their participation in the Resistenza, which was also fighting against the formation of the fascist Social Republic, the Italians accepted the risk of an autonomous civil war. The Resistenza was not only a national liberation war but also a civil war against domestic fascism. By winning this civil war, democratic Italy was able to renew itself. It was not merely the consequence of being defeated in the international war.

The book offers many opportunities for comparison between the Resistenza and the national liberation anti-fascist resistance in Slovenia in which the communists were the leading political force. Particularly interesting, in this respect, is the role of the Catholics in the Italian Civil War. A comparison shows a different attitude of the Italian bishops to that of the bishop of Ljubljana, which was totally anti-communist. The Italian Catholics had an easier choice vis-a-vis resistance against the occupier due to a pluralist character of the Resistenza in which, apart from the communists, the liberals, left wing democrats and even "the Catholic communists" were actively participating. The argument of the encyclical "Divini Redemptoris" by Pius XI. in which the politicians of the Slovenian National Party and militant Catholic integrationalists of the Ljubljana diocese saw a categorical ban on cooperation or even toleration of the National Liberation Front, was quite insignificant in Italy. There, the Church was aware that its presence in the Resistenza warranted against the influence of ideologies which it deemed dangerous. In this way the Church took advantage of the communists who wanted to see the clergy on the same side as the Resistenza in order to achieve political unity with the Christian Democrats. In view of this and at the request of Cardinal Alfred Schuster, the Archbishop of Milan, Pope Pius XII approved the religious support of the partisans and the presence of chaplains in resistance units. With regards to the Church's attitude in this extreme situation, Pavone warns against two kinds of oversimplification. The first would be for the Church to see in everything a mere play of God's providence where everyone executes their tasks. The second would be to overestimate the ability of the Church for strategic anticipation and ability to manage its internal conflicts. Because of their presence in the Resistenza, the Catholics and the Church members felt that after liberation day they would be entitled to participate in the building of a new democratic state. What they considered a right was for others at least political competition. The Diocese of Ljubljana, on the other hand, did not give any support to the Christians participating in the Liberation Front. It only acknowledged them as obvious sinners and enemies, without any trace of that ambivalence which was shown by the Church in Italy.